

ПЕРШІ ІСТОРИЧНІ КРОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (ДО 1400-Х РОКОВИН УТВОРЕННЯ ПЕРШОЇ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ – КИЇВСЬКОЇ РУСИ)

У статті доводиться безперервність процесу українського державотворення від раннього середньовіччя до новітнього часу.

Ключові слова: Україна, державність, Середньовіччя.

Нещодавно в нашій країні відзначалося 20-річчя від часу проголошення Акту про незалежність нашої держави – України – і всенародного референдуму, що забезпечив його реалізацію.

Ці події вже четвертий раз підтвердили в нашій вітчизняній історії незалежницький статус української держави, яка вперше виникла у Подніпров'ї на початку VII ст. н.е. Як відомо, засновниками її були слов'яно-полянські князі Кий та його брати – Хорив і Щек. Тривалий час ці постаті вважались міфічними. Але вже наприкінці XX ст. відомі історики М. Брайчевський, Б. Рибаків та інші документально й археологічно підтвердили реальність існування постаті Кия та його столяного города – давнього Києва – уже в перші десятиліття VII ст.

Відтоді нині минає майже тисяча чотиреста років. Наша перша державність – Київська Русь, та її продовження – Галицько-Волинське королівство – через сімсот років існування на тривалий час потрапила під владу Князівства Литовського та Польського королівства – і була відновлена в часи Української національної революції середини XVII ст. Та протрималась вона тільки до кінця XVIII ст. На початку XX ст. в роки революцій і громадянської війни 1917 – 1920-х рр. знову постала українська держава – на кілька років – як Українська Народна Республіка, Гетьманат і Директорія. Але цього разу вона була розчавлена новим більшовицьким режимом. І тільки 1991 р. вже після розпаду радянської імперії була знову проголошена Українська незалежна держава. Тож бачимо, що суспільно-державницький менталітет нашого народу незнищений. Як незнищенна і сама назва «Україна», яка з літописів відома ще від XII ст. І як не згадати тут слів нашого відомого поета: «Яка біда мене, яка чума косила, а сила знову розцвіла!» (П. Тичина).

Нині можемо з певністю стверджувати, що Акт проголошення незалежності Верховною Радою України від 24 серпня 1991 р. та всенародний референдум його затвердження від 1 грудня 1991 р. були історично справедливі. Тому цілком правомірно акцентувалось у постанові нашого парламенту, що ця незалежність проголошується, «продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні».

Відтоді минуло 20 років. Але, як і раніше, подекуди чути голоси: українці – не осібний народ, а «плем'я», вони ніколи не мали своєї держави, бо цей народ – не державницький. І це говориться так, як і двісті, і сто років тому. Ось як про українців писав знаменитий російський демократ В. Белінський: «Тепер уже немає малоросійської мови, а є обласне малоросійське нарiччя, як є білоруське, сибірське та інші подібні обласні нарiччя...». А в часи імперської історії царський уряд забороняв українську мову й

літературу близько сотні разів. І не тільки відомими указами – Валуєвським (1863) чи Емським (1876), а й десятками таємних розпоряджень та приписів.

Але найголовніше, що подібні оцінки і зараз інколи звучать у нас – у незалежній Україні, де 20 років тому більше 90 відсотків населення висловилося про утвердження своєї суверенної держави, про вільний розвиток її освіти, культури, духовності, як і інших етнічних груп, що населяють її територію.

Ось один із сучасних українських авторів заявляє, що українці – не народ, це – «малоросійське плем'я», що «современное украинское государство во многом историческая случайность...». Інший сучасний автор стверджує, що українського народу взагалі в історії не було, що національна українська ідея стала засобом «надрыва единства России и ее значения как великой державы для устранения в лице России соперника на мировой арене». Адже без України – Росія перестає бути могутньою євразійською імперією [1, с. 29, 323].

Інший дуже вчений муж запевняє, що український народ, нібито ніколи «не був творцем, а споживачем, він нічого великого, вагомого сам не створював». І взагалі «українці можуть працювати, – каже він, – тільки тоді, коли їх поганяють батогами» [2, с. 6].

В унісон із подібними українськими авторами пишуть «братські» автори: «...дальнейшее существование унитарной Украины недопустимо. Эта территория должна быть поделена на несколько поясов» [3, с. 359]. А лідер російських лібералів ще на початку 90-х років заявив, що «нам нужна Россия в границах начала столетия... И мы ее получим без единого выстрела» [4]. «Нам нужна, на самом деле, вся Украина, а не только Керченский пролив» – заявив у пресі экс-міністр Росії А. Козирев (у зв'язку із Керченською кризою 2003 р. [5]).

Мабуть, саме в цій тезі сучасного діяча сусідньої держави криється уся сутність проблеми: Україна, і саме «вся Україна», їм потрібна, як і завжди вона була потрібною різним імперіям на Сході й Заході.

Справді, український народ часто втрачав свою державність. І причина не в ньому самому, а в його геополітичному становищі. Перебування на межі двох цивілізацій – між ординсько-агресивним кочовим Степом Сходу і західною цивілізацією – в ранні часи середньовіччя перетворило його державу – Київську Русь – у «східний щит Європи». Обороняючи свою територію, населення нашого регіону зупиняло й громило тисячі східних ординців, що сунули на захід у пошуках кращих земель. Згодом наше населення, витворивши козацтво, перетворилось у «південний щит Європи», протистоячи завойовницьким походам турків і кримських татар.

І те, що в цих історичних реаліях наш народ при першій же нагоді відроджував свою державність, витворював унікальний модерний тип державного управління – зокрема, республікансько-парламентську козацько-гетьманську державу в XVII ст., юридичні закони якої лягли в основу першої в світі демократичної конституції 1710 р., а згодом і перший проект республікансько-федеративного союзу незалежних держав (Кирило-Мефодіївське товариство, «Вільна Спілка» М. Драгоманова та ін.), що він дав світові унікальних науковців із різних галузей знань – це все свідчить не про необхідність «батога» для такого народу, а про його велич духу, вільнолюбство, талант і бажання волі.

Відносно ж подібних тверджень деяких доморощених «теоретиків», то треба знати, що в сучасний період інформаційних воєн подібні теорії дуже потрібні тим, кому потрібна саме «вся Україна». А вона потрібна багатьом сусіднім державам – як і раніше, і

на Сході, і на Заході, котрі тепер винайшли навіть новий спосіб користуватися її матеріальними ресурсами – відсуджувати у європейських судах наші території, особливо ті, які в своїх надрах ховають енергетичні ресурси, а також видавати для громадян України паспорти своїх країн, що дають можливість українцям вільно виїздити до їхніх держав. Європа, як і різні імперії, на вигадки багата. Тож тепер іде боротьба за Україну іншими методами – «без єдиного пострілу». І це усім нам потрібно знати і протистояти цьому єдиною зброєю: знанням правди історії. Тоді не буде сумніву в тому, яка справжня ціна ось таким «науковим» писанням деяких авторів, які, певно, вважають, що ми, українці, не тільки толерантні, щирі й довірливі, а просто істоти без власних мізків. Ось читайте: «Несмываемым пятном позора останется в отечественной истории факт, что именно представители трех восточно-славянских народов, составляющих до 1917 г. единый русский народ (!), совершили в декабре 1991 г. в Беловежской пуще акт предательства, уничтоживший тысячелетнее государство (тобто Російську імперію – авт.), создаваемое десятками поколений русских людей. Сейчас речь идет не о возвращении прежних названий, а о возвращении исторической памяти [1, с. 98 – 99]».

Воістину так: мова йде про повернення історичної пам'яті. А вона має нині велике підтвердження давніми джерелами. Тим більше, що цей же автор стверджує: «несомненно, что и Древняя (Киевская) Русь и Галицко-Волынское княжество государствами не были». Тобто, не було ні князя Кия, ні Володимира Хрестителя, ні Ярослава Мудрого чи інших київських правителів та їх державницьких юридичних актів. Бо, як стверджує цей же дослідник, «слово «Украина» не присутствовало в их названии, их подданные не называли себя украинцами и не осознавали свою принадлежность к украинской нации».

Виходячи з такої логіки можна заявити, що не було ніколи в минулому грецької держави, бо існували інші назви грецьких держав в ранньому середньовіччі – Афіньська держава чи держава Спарта; не було також в давнину державності і в італійського народу, бо такої назви як «Італія» не існувало до 1861 р.; не було в середньовіччі й Російської держави, бо лише за Петра I (1724 р.) Московське царство завершило боротьбу, розпочату ще Іваном III, щоб прирівняти себе до візантійських імператорів-кесарів і ханів Золотої Орди й перейменувати свою державу в Русь, бо ця назва, на відміну від Московії, була відома у Європі з давніх часів. А народи, які населяли Московське князівство, не були ні русами, ні росіянами, а це були меря, мордва, мешера, водь, весь і т.д.

Тож, на думку цього автора, оскільки не було назви «Украина» і «українцы» в найменуванні держави і народу, то їх взагалі й не було в історії.

Хоча тут же автор цієї концепції цитує М. Костомарова, який пише, що назва «Україна», як і Малоросія та Гетьманщина, з'явилися у XVII ст.

Проте, історичні джерела вживають ці назви й набагато раніше. Так, Літопис Руський під 1187 р. повідомляє про смерть князя Переяславського князівства Володимира Глібовича, «за ним же Україна вся потужила» (Руський Літопис. – К.: Дніпро, 1989 – С. 343). Під 1189 р. згадується князь Ростислав, який на заклик галичан «приїхав же він до України Галицької» (с. 347). Не говорячи вже про XVII ст., яке залишило назву «Україна» в розумінні – батьківщина – в численних народних піснях і думках. Ця ж назва вживається і в офіційних документах – поряд із назвою «Русь». Особливо цікавий в цьому плані є документ XVIII ст. – «Топографическое описание Харьковского наместничества» 1788 р. Як зазначено тут, це описання створене із використанням таких творів як «Татарская

история» Баядур-Хана-Абдулгадзи, «Российская история» князя Щербатова, «Начертание Европейской истории» Готтфрида Ахенвалла, «Политическая история» Самуїла Пуффендорфа.

В цьому описанні термін «український» вживається постійно для означення етнічності населення Слобожанщини та його звичок – на відміну від сусідніх народів – «всеобщий украинских обитателей обычай...»; «украинцы... не много употребляют бревен...»; «к теплым баням украинцы еще не привыкли...»; «украинцы... долгом считают разводить сады...»; «селение ж украинское... отменной кажет вид...»; «украинское дворянство...», «украинцы наигрывают свои песни»; «украинский отроческий возраст...» і т.д [6, с. 30 – 37]. Тим часом наш автор стверджує, що цей термін «Україна», «український» насаджати почали українофіли вже після 1861 р. А Т. Шевченко у своїх поезіях використовує назву «Україна» в розумінні рідна батьківщина, рідна земля безкінечно багато разів ще починаючи від 30-х років ХІХ ст. Ось, наприклад, у поезії «На вічну пам'ять Котляревському» звучать такі слова: «Недавно у нас в Україні старий Котляревський отак щебетав...» або в іншому місці: «Прилинь до мене хоть на одне слово та про Україну мені заспівай...», «зажурилась Україна – така її доля»; «Бідна моя Україно, стоптана ляхами! Україно, Україно! Ненько моя, ненько!...»; «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине! От де, люди, наша слава, слава України!...» і т.д.

Тобто, назва «Україна» вже стала назвою цілого етносу і його величезних просторів розселення, назвою його батьківщини, де він одвіку жив, творив свою державу й звеличувався в історії.

Тож можна вважати, що це тільки деякі неосвічені автори і справді вкривають себе «несмываемым пятном позора», коли намагаються твердити, що український народ не мав своєї державності в ранньому середньовіччі, і що її створив для нього «князь Олег». До речі, Новгородський літопис називає його не князем, а воєводою [7, с. 4 – 6]. Бо як він пише, «Русская (общерусская) государственность берет свое начало в Новгороде, в котором... в 862 г. начал править Рюрик». Але ж усім відомо, що ні Новгород (який був заснований, як довели російські вчені, у 873 р.), ні інші міста в цій частині материка не були руськими, бо руси тут і не жили ніколи. Новгородський літопис в усіх його різних варіантах стверджує, що «в часи Кия і Щека і Хорива, Новгородські люди, що звалися слов'янами і кривичами і меря... свою волость мали і данину давали варягам...». Русами не були ні Рюрик, ні Олег, чому тоді, коли «князь (?) Олег в 882 г. Перенес столицу в Киев (а хто ж його тут збудував???)... Древнюю Русь... стали называть Киевской Русью» (чому ж тоді не Олеговою??? – Авт.)

Але це вже давно з'ясовано: столицю першої поляно-руської держави побудували ще 1400 років тому полянські князі – Кий, Щек і Хорив приблизно на початку VII ст.

Історики відновили й часткову біографію її засновника – князя Кия, який навчався в молоді літа у Візантії і мав дружбу з імператором Іраклієм, хрестився там, а потім вів боротьбу з кочовими ордами аварів і болгар. Про Кия згадували візантійські хроністи – патріарх Никифор та Іоанн з Нікію, Феофан Ісповідник та ін., що описували події візантійської історії кінця VI – початку VII ст., коли в Константинополі – столиці Візантійської імперії – правив імператор Іраклій (610 – 641 рр.). Ймовірно, Кий з'явився вдруге у Візантії після повстання проти аварів у 634 р. і після своєї поразки перейшов на службу візантійського імператора. І навіть після смерті того виявив вдячність і захищав його дітей і дружину Мартину [8]. За це, певно, імператор згодом і подарував Кию землі у

Подунав'ї, де Кий збудував свій укріплений город. Грецькі хроністи називали його «Керамісієвим табором», а наші літописці – Київцем.

Проте Кию не вдалося там закріпитись. І наш літописець уточнює, що Кий тоді «повернувся у свій город Київ» (тобто, город Київ уже існував до того, як він прибув у Візантію). Повернувшись, він розгромив нових ворогів, котрі «поруйнували ниви полян». З інших джерел нам відомо, що в середині VII ст. і справді на теренах Подніпров'я з'являється орда волзьких булгар, які не хотіли підпорядковуватись хозарським завойовникам, що саме в ті часи творили свою державу на Поволжі. І, певно, Кий відкинув цих ординців від території полянського племені. Цей епізод можна датувати 40-50 роками VII ст. Тож коли «Кий ... повернувся у свій город Київ», він убезпечив його існування і, каже літописець, «тут він і скончав живоття своє», як і його брати – Щек і Хорив.

Наш літописець також стверджує, що після смерті Кия та його братів «почав рід їхній держати княжіння у полян» [9, с. 5 – 6], тобто, далі управляла цим князівством династія Києвичів. До речі київський князь Аскольд, якого в 882 р. убив новгородський приходень – воєвода Олег – був останнім представником династії Києвичів.

А Київ залишався центром, столицею довколишньої території, де жили слов'янські та інші етноси, яку захищали полянські князі і про яку знали в інших державах, навіть дуже далеких. Про заснування Києва князем Києм та його братами згадує, наприклад, вірменська хроніка VIII ст. «Історія Тарона» Зеноба Глака та Іоанна Мамиконяна [10]. Отже, це княжіння на Подніпров'ї залишалось і в VIII ст. центром державницького життя слов'яно-руського населення цього краю, і ніяких варягів тут не було. Чому ж цей край називався «Руська земля»? До речі, не «варязька» і не «Рюрикова», і не «Олегова» земля, а саме «Руська», котра належала русам.

Племена русів, що жили поряд із полянами, в цьому краї з'явилися на багато літ раніше, певно, десь у III ст. н.е. Одна група їх жила на правих притоках Дніпра, котрі від них же й дістали назви – Рось, Росава, Роставиця. Тож і край, який заселяли руси і куди прийшли пізніше слов'яни, природно, вони назвали Руською землею, бо тут уже осіли руси.

Цей етнос – русів, русинів, рутинів – учені відносять до кельтської групи європейського населення, яке перебувало, зокрема, в Галлії (сучасна територія Франції), де жили племена рориків, карлів, русинів та ін. Після завоювання Галлії римським полководцем Юлієм Цезарем плем'я русинів (рутинів) в 56 р. до н.е. покинуло свій край і рушило на схід. В I ст. вони осіли в Прикарпатті. Частина їх опинилась в регіоні Подунав'я, інші – пішли до Візантійської імперії тощо. Невдовзі русини (рутини) з'являються уже і в басейні Дніпра [11, с. 34 – 37].

Археологи XIX – XX ст. Д. Самоквасов, Б. Рибаків підтверджують, що окремі групи русів осіли на правих притоках Дніпра, потім – на Десні і на Переяславщині. Тож слов'яни полянського племені (їх розселення тут відноситься до V ст.) опинились найближчими сусідами пороських русів. Тому вони мусили не тільки спілкуватись між собою в мирні часи (наприклад – через торгівлю), а й спільно обороняти свою землю при безкінечних нападах ординців.

У європейських джерелах цей етнос русів-русинів мав різні назви – кельти, галати, гали (бо поклонялись своєму священному птаху – галану, півню). Тому недаремно римський папа Іоанн XXII в 1320 р. в листі до свого посланця Генріха в Київ писав, що

київські русини раніше називалися галанами, галатами або кельтами [12]. На початку XVII ст. французький королівський хроніст Жак Шарон, описуючи Україну-Русь, називає цей край Рутенією (рутини, рутени – латинізована назва русинів) і пише, що частина її населення походить від русинів-галлів, які колись прийшли в їхній край, а країна зберігає назву «Рутенія» від народу рутенів» [11, с. 36], тобто, від русів-русинів-рутинів. До речі, про цю кельтську групу етносу русинів згадував у свій час і Юлій Цезар у своїх записках про війну в Галлії [13, с. 64, 75]. А згодом, коли прикарпатський регіон слов'яно-руських земель – Галичина – опинився в складі Австрійської монархії, цей край офіційно теж називався Рутенією.

Перебування кельтів-русів на теренах Прикарпатсько-Подніпровського регіону почалося з перших століть нашої ери, коли варязькі дружини скандинавського походження тут ще не з'являлись. До речі, у тих народів ще не визріли на той час свої державницькі суспільні структури, які б вони могли привнести іншим народам: вони ще у VIII – IX ст. займалися піратськими грабежами й не мали досвіду державного управління. І ці дружини, крім того, ніколи не називались руськими, як не називались русами і слов'янські чи інші етноси балтійсько-скандинавського регіону. До речі, ніколи русами чи росами не називалось і населення Новгороду, Ладоги, Пскова, чи Суздаля, Рязані, Москви та ін. За дослідженнями видатного історика та археолога Б. Рибаківа руси жили в основному в басейні Дніпра і Прикарпатському регіоні [14, с. 62].

Тому так дивно звучать повчання деяких сучасних авторів про те, що «Русская (общерусская) государственность берет свое начало в Новгороде...», що Давньоруська держава за часів Ярослава Мудрого «... не совпадала с нынешней Украиной...», а через те, мовляв, не можна ставити знак рівності між «Древней Русью и Украиной» [1, с. 24].

Водночас цей автор твердить, що нібито ота «общерусская государственность» у Новгороді на Волхові розпочинається тоді, коли там у 862 р. приходять до влади «князь Рюрик», нібито як представник варязьких дружин.

Проте, російські вчені уже давно спростували оте «норманське осліплення», що Рюрик і його оточення були скандинавськими завойовниками. Відомий російський дослідник О. Кузьмін повідомляє, що ім'я Рюрик відоме Європі ще від IV ст. В VII ст. уже відомо 5 Рюриків, а в IX – XII ст. на території розселення племені рюриків відомо вже 12 Рюриків. Крім того, Рюрик із братами, яких закликали до себе новгородці, у працях ученого XVII ст. Фрідріха Хемниця, вважалися синами ободритського (поморських слов'ян) князя Готлейба, якого убив датський король Готфрід у 808 р. Якщо прихід Рюрика для Новгороду може й було початком державності (хоча ж там існувало вже вічове демократичне управління), то в середині IX ст. Київське князівство уже мало більше як 200-літнє правління династії Києвичів, а київський князь Аскольд – з династії Києвичів – після успішного походу на Константинополь навіть прийняв хрещення і тоді ж у 860 р. уклав перший міжнародний договір із Візантійською імперією. І тим вивів свою державу Русь на міжнародну арену.

Давньоруська держава часів Ярослава Мудрого (1015 – 1054) уже була великою ранньофеодальною імперією, яка підпорядкувала собі значні території на сході, півдні та півночі Східної Європи, населені численними угро-фінськими і тюрськими племенами – це були мурома, мешера, мордва, весь, водь, чуваші та ін. На ці території, до речі, Україна як держава ніколи і не претендувала, і вони «Руссю» чи «Росією» також не називались.

Щоправда, ці землі називались «руськими», бо підпорядковувались руським правителям. І народи ті також були «руськими людьми» з тієї ж причини.

Проте, територія давньої поляно-руської держави, яку в XIII ст. загарбали монгольські орди, першою від інших регіонів Східної Європи і звільнилась від ординської залежності. Це сталося в 1320 р., за іншими джерелами – 1321 або 1322 р., коли литовський володар – князь Гедимін – підпорядкував собі ряд волинських земель та міст-фортець, успішно розгромивши ординців.

Після цього він підійшов до Києва, як повідомляють літописці того часу, і спрямував своє воїнство проти «князя Київського Станіслава, монарха руського», очевидно, поставленого ординськими ханами. Зрештою, без їхнього дозволу жодного правителя на підлеглий їм території і бути не могло. До князя Станіслава на допомогу підійшли інші князі – Олег Переяславський, Лев Луцький і Роман Брянський. І всі вони, каже літописець, «билися кріпко з Гедиміном», біля річки Ірпінь, поблизу Києва. Два князі – Лев Луцький та Олег Переяславський – у цій битві загинули, а «Станіслав Київський і Роман Брянський ушли на Рязань». Київська земля була звільнена від ординської влади.

Далі Гедимін «взяв силою» ряд міст – Білогірородок, Канів, Черкаси, Брянськ, Переяслав і Сліповорот – «аж до Путивля», й посадив у Києві «намісника Міндовгового князя олшанського сина Олши» [15, с. 176].

Про перемогу Гедиміна над ординськими ставлениками оповідається і в описі Київського намісництва кінця XVIII ст. Причому автор опису уточнює місце цієї вирішальної битви, де Гедимін «по изгнании татар, последнего князя Киевского при реке Ирпене победив, взял Киев в свое владение без малейшего сопротивления». Датується ця переможна битва в даному документі 1321 р., в іншому подібному – 1322 р. Саме тоді, продовжує літописець, «литовский князь Гедимин, прогнав из русских княжений татар, Киевом овладел, и из того времени Киевское княжение пришло под владение Литовское» [16, с. 30]. Отже, в цьому році напевне можна відзначити 690-річчя визволення території Київщини від монгольської влади. Принципи правління тут були інакші, ніж в орді: «старовини не рухати, нового не заводити».

Згодом російський історик М. Карамзін у своїй «Истории государства Российского» за новими джерелами доповнив картину взяття Києва Гедиміном. Він писав, що кияни, після тривалої оборони, самі відчинили ворота війську литовського князя, духовенство і народ вийшли йому назустріч, присягнули бути йому вірними, «звільнивши Київ від ярма монголів... невдовзі [Гедимін] завоював усю південну Росію» (Русь-Україну – Авт.) [17, с. 46 – 47]. До речі, про цю Ірпінську битву повідомляв і польський хроніст М. Стрийковський [18, с. 270 – 271, 298]. А восени 1362 р. у битві на Синіх Водах – біля ріки Синюха, притоки Бугу, була звільнена спільними військами литовців і русів від ординського ярма ще частина південно-західних українських земель. У цьому році минає 650 років від тієї знаменитої битви. Отже, Україна-Русь в основному повністю звільнилась від монгольського гніту після ординської навали. Хоча, як зауважують деякі дослідники, південна її частина – Канів, Корсунь, Черкаси ще залишилась – із невеликими перервами до 90-х років XIV ст. – підвладною ординській адміністрації [16, с. 30].

Це поклало початок зміцненню єдності українського етносу, творенню й зміцненню його національної свідомості, що сприяло подальшій боротьбі за визволення всієї території Русі-України від ординських загарбників та боротьбі із західними агресорами, зокрема, угорсько-польських правителів, які, за європейською традицією, завжди

нападали на українські землі, коли їх зі сходу нищили ординські завойовники. Україна ж бо завжди потерпала через своє геополітичне становище: між цивілізаціями Заходу і Сходу.

А в цей же час Московський улус Золотоординського ханства повністю було підпорядковано законам і владі монгольського ханства. В 1347 р., наприклад, московський правитель Симеон Гордий просив монгольського хана не кривдити «вірний йому Московський улус» – вірний ханові монгольському [19, с. 349 – 351].

Крім того, як вказував ще М. Карамзін (а тепер цю тезу довів відомий сучасний дослідник В. Білінський), московська династія правителів починаючи з часів монгольського хана Узбека та нащадка Олександра Невського Івана Калити вже перестала бути династією Рюриковичів. Вона злилася з династією Чінгизидів. І першими представниками її були старші сини Олександра Невського. Адже відомо, що батько Олександра – князь Ярослав Всеволодович – ще в 1238 р. віддав свого меншого сина Олександра ханові Батию в заложники. І там він пробув до 1252 р. (14 років). Відомо, що Олександр подружився, і за монгольським звичаєм поріднився – через клятву на крові – із сином хана Батия Сартаком. Крім того, вірогідно, він там одружився з жінкою з роду великого хана. Адже літописці постійно підкреслювали, що Олександр Невський і його сини та онуки завжди користувались довірою ханів Золотої Орди нарівні з ханичами монгольських родин. Історики повідомляють, зокрема, що згодом один із онуків князя Олександра Невського – Юрій Данилович – одружився з сестрою хана Узбека – Кончакою [20, с. 120] і три роки жив у ставці великого хана й, можливо, навіть прийняв мусульманство [18, с. 254]. Щодо православної релігії, то вона не притіснялась ординською владою, бо священники, як казав хан Узбек, «молитвою своєю блюдуть нас і наше воїнство укріпляють» [21, с. 182]. А сам Олександр Ярославич завжди виступав у ролі довіреної особи ординських володарів.

Так, в 1252 р. Олександр Невський був призначений ханом Батием тисяцьким Володимирського улусу, і йому довірили охороняти ординських переписчиків населення, як це часто робилося в ординських володіннях. Коли хан Батий вирішив підпорядкувати собі й знамениті слов'янські города – Новгород і Псков – Олександр Ярославич Невський також супроводжував ординських переписчиків військовим загоном. І, як доводять сучасні дослідники на основі літописних повідомлень, цей князь досить суворо поставився до неслухняних новгородців: «...оному носа урізаша, а іному очі виімаша» [18, с. 261].

Тож не дивно, що для сина Олександра Невського – Данила – в 1276 р. був створений Московський улус, і тогочасний великий хан Менгу-Тимур посадив там його як удільного Московського князя [22, с. 184 – 185].

Золотоординські хани завжди призначали правителями своїх улусів вірних їм людей – і тільки з числа свого роду. Цим, певно, можна пояснити і такий факт, як призначення на князювання в Московському улусі 1433 р. Василя Темного ханом Улу-Мухаммедом, а потім і його сина Івана III, який ще в 1504 р. платив данину ханам кримському, казанському, астраханському, касимовському. Виявляється, й Іван IV Грозний також посилав грамоти кримському хану Девлет-Гірею з проханням миру. А коли той хан помер, московський правитель послав його синові Магмет-Гірею такі дарунки, яких ніколи не бачила Таврида [22, с. 212 – 213].

Від центральної влади Золотої Орди залежало й утвердження ієрархів московської православної церкви [22, с. 300]. І все це відбувалось в той час, коли Русь-Україна вже звільнилась від монгольського ярма й опинилась у складі Литовського князівства.

Вона швидко відновила свою церкву, всю систему адміністративного управління за законами «Руської правди», яка стала джерелом права і для Литовської держави, до якої входили ще й білоруські землі. Тож система державного управління на всій русько-українській території лишилася традиційною, змінилася лише династія правлячих князів: замість київських Рюриковичів престоли посіли Гедиміновичі.

Руське боярство і менші князі залишались при своїх мастностях і управлінні. Українська суспільно-політична система життя була перейнята і Литовською державою. Більше того, литовці перейняли систему військової організації, будівництва фортець, адміністративного управління, українського права, освіти, православну віру. Руська писемність ставала державною. Тож недарма з'явилась і така віршована оцінка суспільного життя Литовсько-Руської держави, від епохи, яку наводить М. Грушевський у своїй «Історії України-Руси»: «Полска квітнет лациною, Литва квітнет русчиною: без той в Польщі не пребудеш, без сей в Литві блазном будеш» [23, с. 97 – 98].

Щоб переконати сучасників, що назва «Русь» є давньою назвою Московського князівства, а не країни Русі Подніпровської, деякі автори почали знову стверджувати, що в давнину сучасна Україна ніколи не називалась «Україною», що це все територія Росії. Але назва «Україна» в епоху Київської Русі таки ж вживалася – про це ми вже згадували. А в XVII ст. уже звучать народні пісні про Україну, якою народ гордиться, звеличує і воскрешає як державу («Та нема лучче, немає краще, як у нас в Україні, де немає ляха, немає пана, немає унії»; «Ой у лузі червона калина похилилася, чогось наша славна Україна зажурилася», «Ах, Українонько, бідна годинонька тепер твоя» і т.д.). Назва Подніпровського краю – Україна – в усій сукупності його етнічно-культурних ознак стає в роки національної революції XVII ст. всезагальною. Ця пізніша назва Подніпровсько-Прикарпатського регіону, де жив етнос, об'єднаний спільною культурою, мовою, звичаями і традиціями, стала визнаною й прийнятою усім етносом, що жив на просторах саме цього регіону. Недарма гетьман Петро Дорошенко в своєму договорі з турецьким султаном згадує українські землі «до Перемишля й Самбора, до Вісли й Німана, до Сівська й Путивля», про що писав Грушевський в «Ілюстрованій історії України». Тобто, пізніша назва країни Русі – Україна – стала загальноновизнаною і всенародною.

І це явище – переміна назви держави – властиве й іншим країнам. Так, у нові часи замість назви країни кельтських племен Галлії постає назва Франкське королівство, від назви германського племені франків, яке колись (V ст.) її підпорядкувало; замість золотоординського улусу монгольського ханства постає Московське князівство 1277 р. [22, с. 212]. Згодом воно оголошує свою нову назву – «Русь» і «Велика Русь». Це зробив московський князь Іван III після того, як митрополити Київський і Московський, поділивши православну церкву, стали титулувати себе як митрополити «всея Руси», хоча цей титул був справедливим тільки відносно Київського ієрарха, котрий називався як «митрополит Київський, Галицький і всієї Руси». Московський же митрополит у своїх володіннях не мав жодної частки «руської» землі, але привласнив і собі таку формулу – «всієї Руси». За цим московський князь Іван III від 1492 р. також узяв для себе цей титул. Більше того від 1497 р. на його печатці вперше з'явився і візантійський державний герб – двоголовий орел [24, с. 149]. Ці необґрунтовані вчинки

поклали початок загарбницьким діям московського самодержавства та фальсифікаціям історії Московії, про які згодом К. Маркс сказав: «У кривавому болоті монгольського рабства доводиться шукати колыску Московії. А сучасна Росія лише метаморфоза колишньої Московії» [25, с. 77].

І це повністю відповідало справжній дійсності, прикладом чого є історія знищення Новгородської і Псковської твердині балтійського слов'янства. Іван III знищив у них віче, познімав з церков дзвони й замінив майже все населення, виселивши попередніх жителів до інших країв. А Іван IV Грозний в 1570 р. провів нові депортації й велів «люто и бесчеловечно различными муками мучить их телеса некоею составною мудростиюогненноюподжигати, иже именуется поджар; повелевает государ тех мученых и поджаренных людей за руки и за ноги и за главы онаковязати», «привязывати их повелел по человеку к санем, и повеле их быстро за санми влещи на великий Волховский мост и метати с мосту в реку Волхов... и вязати за руци и за ноги онако назад, а младенцев к матерям своим вязаху, и с великия высоты повелегосударметати их в воду в реку Волхов...». А хто спливе на воду, то спеціально поставлені слуги «тех людей копыи и рогатынямипрободаху, и топоры секуще во глубину речную без милости сурово погружаху, предающее их лютой и горцей смерти» [26, с. 7 – 8].

Так почала творитись «великая Русь» – так московські правителі почали «собирать» землі «всая Руси». Московський князь Іван III, який був одружений другим шлюбом із племінницею останнього візантійського імператора Софією Палеолог, приймає рішення привласнити собі титул цесарів – царів. І тим створити ореол святості й величчя щодо походження свого роду й виправдання жорстокостей, з якими він розправлявся зі своїм народом і своїми родичами – князями, у яких забирав їхні володіння. Відомо ж, що московські князі продовжували слати великим ординським ханам, які також величали себе царями, щорічні податки – данину, як підтвердження їхньої гегемонії над підлеглими князями. Коли ж Золота Орда ослабла, із неї виділилось міцне Кримське ханство, московські правителі посиляли цю данину в Крим. Так, іще в 1473 р. кримський хан висловив вимогу до Івана III: «Великий князь зобов'язаний слати мені, Цареві, поминки або дари щорічні» [18, с. 260].

І ця вимога виконувалась беззаперечно – московські князі здавна були данниками ординців. Тому, коли московські князі також захотіли називатись царями, це викликало спротив у їхніх ординських повелителів, бо ж ті були тільки їхніми підлеглими. Адже бути царем – це бути богообраним і всемогутнім, спадкоємцем величчя Візантійської імперії і всього православного світу, який вони мають право підпорядковувати собі. Втім, спроба Івана III в 1493 р. привласнити собі титул царя не вдалась – кримські хани висловились проти цієї ідеї. Адже вони вважали богообраними тільки себе – і більше нікого.

Московський князь Іван III, уклавши союз із кримським ханом, часто посилав йому коштовні дарунки, і не раз нацьковував кримську орду на українські землі, що перебували в складі Литовського князівства. Так, у 1482 р. за його підказкою кримський хан Менглі-Гірей жорстоко поруйнував Київ, спаливши ряд церков і київський замок, пограбувавши Софіївський собор, взявши великий полон. Він навіть послав у дарунок Іванові III – як подяку за пораду зробити цей похід – золоті речі, взяті із святої Софії.

За цей розорювальний похід на Київ московський правитель дякував ханові, як і польський король Казимир. До того ж, він знову радив ханові йти зі своєю ордою на

Поділля. Тож ці два християнські правителі хотіли позбутися величі й сили Литовсько-Руської країни, що знову стала православною колискою християнства в Східні Європі. Крім того, Іван III на прохання Менглі-Гірея дав йому 133 тисячі грошей для будівництва фортеці проти Литовського князівства (1492 р.), щоб звідти організувати походи на українські землі [23, с. 326 – 327, 330, 334 – 337].

Українські землі опинились тепер між трьома ворожими для себе цивілізаціями – Сходом, Заходом і Півднем.

Син Московського володаря Івана III – Василій III – також жадав мати титул царя, хоча вінчався на престол як «великий князь Московський». І багато років намагався здобути цей титул. Та коли він підписав одну угоду із європейським правителем як цар, у Відні відмовились її прийняти. Наступний московський володар, Іван IV, який вінчався на царство в 1547 р., уже підкупивши патріарха Константинопольського, знову намагався здобути собі царський титул. Але з'ясувалось, що в присланій до Москви грамоті патріарха з дозволом на таке звання, де було 37 підписів, які, нібито, підтверджували йому цей титул, 35 – були сфальшовані [27, с. 144 – 145].

Було очевидним, що патріарх Константинопольський, оточений мусульманами-турками в державі, яку вони завоювали, шукав для себе захисту скрізь, де було можна. А коло цих можливостей у нього звужувалось – римсько-католицька церква підбила під себе всю Європу і всіх християн. Підтримки від них православному патріархові не було, тому він і організував той дозвіл із фальшивими підписами. А для Івана IV це все ж була перемога. Хоча у Європі царем його також не хотіли визнавати. Так, під час Лівонської війни Польщі й Московії польський король Стефан Баторій не раз заявляв про вигадану московським князем «байку щодо свого походження» про «підложні договори», угодні «безумному властолюбству» Івана IV і т.п., адже московські князі були «данники ханів Перекопських» і не були царями [18, с. 171].

Кримський же хан зрозумів цей акт привласнення царського титулу своїм московським підданам як бажання Московського улусу вийти з-під його залежності, а тому в 1571 р. влаштував нищівний погром його володінь. Москва була спалена дощенту. Загинуло й потрапило в полон більше мільйона людей. Крім того, ці землі були жорстоко спустошені під час епідемії чуми, воєнними діями Лівонської війни на півночі, відбиранням московським князем частини земель та майна у монастирів і церков, а також поселень, які їм належали. Московія була змушена вибрати між Ордою і Заходом.

Ось чому в 1574 р. Іван IV Грозний змушений був публічно відмовитись від титулу царя і, нібито, спадкоємця Візантійської імперії. На царство в урочистій обстановці був посаджений новий цар, хан Касимовського улусу Саїн-Булат, у хрещенні – Семен Бекбулатович, володіння якого (Казанське ханство) входило до Московського князівства. Деякі російські історики минулого показують цей факт як жарт чи якусь немудру забаву Івана IV. Але інші дослідники вважають цей акт зречення вимушеним, демонстративним, яким підтверджувалось, що Московія і її князі лишаються вірними підданими кримських ханів Гіреїв та їхньому протектору Туреччині, і не претендують на звання царя і першість у роді Чингізидів [21, с. 306 – 307]. До речі, саме з такою метою до Криму було послано й посольство від Івана IV – з коштовними дарами і з наказом «бить челом хану; обещать дары ежегодные ... вести себя смиренно...» [18, с. 149]. Так Іван IV Грозний знову став князем і повернувся під опіку монголо-татарських ханів.

Завершив же справу перейменування Московського царства цар Петро I Романов. 20 жовтня 1721 р. він прийняв титул імператора, а його підручний – князь Меншиков – у 1725 р. розіслав у країни Європи директиву, аби віднині «в усіх курантах» друкували назву не «Московська» держава, а «Російська» [28, с. 206 – 207]. Це було викликано тим, що на той час гетьманська Русь-Україна фактично була знищена Петром I як самобутня держава, а багатоетнічне населення Московського царства взагалі не мало єдиної етнічної назви.

Проте, державність русько-українського народу Подніпровської України-Руси знову відроджувалась в глибинах суспільства. Останнім часом це сталося в 1991 р., коли була проголошена незалежна Українська держава, за яку висловилося 90 % її населення. Це знову викликало збентеження серед московських політиків.

Новоімперська доктрина нової російської публіцистики знову почала звертатися до історії Київської Русі і провідної ролі Росії в «собирании земель»; заявляє про незаконність і штучність тези «української національної ідеї», яка не може протистояти «єдиной и единственной русской идее», запевняє, що ніякої національної історії українці не мають, але «вымучивается искусственная история».

За цією логікою, українці мають бути поглинені «русскими». Тому ранньосередньовічна українська державність Київська Русь само собою і тепер привласнюється подібними російськими теоретиками. Як сказав колишній голова російської Государственной Думи С. Глазьев, що Київська Русь для того і перетворилась у Російську імперію, щоб нести в історію оту свою місію... нищення... А звідси випливає і відповідна політика: «...России по праву, по факту... должен принадлежать и Крым, и Херсон, и Николаев, и Одесса. Это наша стратегическая цель». АА. Козирев уточнив: «...нам нужна... вся Украина, а не только Керченский пролив... нам нужна Украина, чтобы она была в едином экономическом пространстве» [5].

У цій загальній самодержавно-імперській політичній атмосфері не можна не помітити чесних російських наукових дослідників, котрі як і колись їхні колеги, виявили неабияку наукову й громадянську мужність, залишаючись на позиціях історичного об'єктивізму. Із відомих радянських науковців – це Б. Рибаків, М. Тихомиров, А. Насонов, О. Міллер, А. Кардибаєв та ін. «Московия – не Русь и нечего примазываться к чужой славе. Нет у Московии ни той силы, ни богатства, ни репутации Киевской Руси», – відверто заявляють О. Бушков і А. Буровський у своїй праці [29, с. 331]. «Ми, росіяни, російська імперська сила, приєднали Україну і ось уже четверте століття тримаємось за неї, випомповуючи з неї всі національні цінності українського народу», – пише знаменитий російський історик Емілія Ільїна [30].

Україна як держава має свою велику й повчальну історію. І її не треба приховувати – треба знати. Для української ж сучасності вона відіграє важливу, коли не вирішальну, роль у формуванні української політичної культури й новітньої нації. Адже звертання до джерел історії, до національних і культурно-державницьких надбань посилює почуття ідентичності та єдності українського народу, коли його власну державницьку традицію намагаються вирвати з пам'яті й містифікувати, щоб духовно обезсилити й знищити його.

Про це свого часу сказав ще перший всенародно обраний президент України Л. Кравчук: «...народ, що відмовився від минулого, не може вижити, він перетворюється в стадо» [31]. Пам'ятаймо про це.

Джерела та література:

1. Соколов Л. Осторожно: «украинство»! – М.: ФонДИВ, 2009. – С. 29, 323.
2. Голос України. – 2010. – 25 жовтня.
3. Дугин А. Основы геополитики России. Геополитическое будущее России. – М.: Арктогел-центр, 1999.
4. Жириновский В. О сибирательной роли России и молодых волках // Известия. – 1994. – 23 апреля. – № 77.
5. «Тузла: з ким маємо справу» // День. – 2003. – 31 жовтня.
6. Описи Харківського намісництва кінець XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1991. – 344 с.
7. Новгородський літопис по синодальному харатейному списку. – Б.м.: Археографическая комиссия, 1888.
8. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. – К.: Наукова думка, 1998; Іванченко Р. Державницька ідея Давньої Русі-України. – К.: Смолоскип, 2007.
9. Літопис Руський. – К.: Дніпро, 1989. – 234 с.
10. Еремян С. О некоторых историко-географических параллелях в «Повести временных лет» и «Истории Тарона» Иоанна Мамиконяна // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965; Марр Н. Книжные легенды об основании Куара в Армении и Киева на Руси // Избранные работы. – Т. 5. – М. – Л.: Государственное социально-экономическое изд-во, 1935.
11. Василенко Г. Руси. – К.: Знання, 1990. – С. 34 – 37.
12. Мавродин В. Образование древнерусского государства и формирование древнерусской народности. – М.: Высшая школа, 1971. – С. 185; Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Дрогобич: Бескид, 1992. – С. 2, 102.
13. Цезарь Юлий. Записки о галльской войне. – М., 1962.
14. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII в. – М.: Наука, 1982.
15. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. – К.: Наукова думка, 1992.
16. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., Наукова думка, 1987.
17. Географическое описание города Киева, сочиненное Киевского гарнизона поручником Василием Ивановичем Новгородцевым, с прибавлением описания Киево-Печерской Лавры и всех к оной принадлежащих мест, разных ведомостей о киевских монастырях и церквях и географическое описание всего Киевского наместничества вообще и со всеми онаго уездами (1775–1786 гг.) / 3 рукописної Книги Киево-Печерської лаври. – К.: Наукова думка, 1989.
18. Карамзин Н. М. История государства Российского. В 12 т. – Т. 4. – М.: Московский рабочий Слог, 1993–1994.
19. Zbiór dzieł pisow Polskich we czterech tomach. – W.: Warszawie, 1766. – Т. 2.
20. Вернадский В. И. Начертание русской истории. – СПб., 2008.
21. Билинский В. Страна Моксель или открытие Великороссии. Книга первая. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2007.
22. Білінський В. Країна Моксель або Московія. Книга III. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011.
23. Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Т. 4. – К., 1993.
24. Зимин А.А. Россия на рубеже XV – XVI ст. – М., 1982.
25. Marx K. Secret diplomatic history XVIII century. – London, 1878.
26. Покровский М.Н. Русская история с древнейших времен. – Т. 2. – М.
27. Валишевский К. Иван Грозный. – М.: ИКПАК, 1989.
28. Наконечний Є. Украдене ім'я. – Львів: ЛА «Піраміда», 2003.
29. Бушков А., Буровский А. Россия, которой не было. – Красноярск: Бонус, М.: Олма-Пресс, 2003.
30. Ільїна Е. Читаючи «Велесову книгу» // Літературна Україна. – 1990. – 27 вересня.
31. Гуревич А. Национальная идея на пороге нового тысячелетия // Зеркало недели. – 1996. – 8 червня.

Аннотация

В статье доказывається неперервність процесу українського державства от раннего средневековья до новейшего времени.

Ключевые слова: Украина, государственность, Средневековье.

Annotation

In the article we proved continuity of the Ukrainian state process from the early Middle Ages to modern time.

Keywords: Ukraine, statehood, Middle Ages.

**Микола Кордон
(Житомир)**

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Аналізуються заходи українського уряду по забезпеченню безпеки та стабільності державного кордону як важливого фактора розбудови Української держави.

Ключові слова: Україна, державний кордон, заходи безпеки.

Важливу роль у забезпеченні стабільності в регіоні, формуванні системи загальноєвропейської безпеки відіграють геополітичне розташування України, її кордони. Україна має одні з найбільших за протяжністю кордони в Європі – понад 7 тисяч км. Понад 70% української території є прикордонною. Держава активно здійснює заходи щодо облаштування свого кордону, збереження системи його охорони, забезпечення пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів і товарів. Зусилля України спрямовуються на врегулювання існуючих питань, зокрема, розвитку інфраструктури кордонів, удосконалення практики видачі паспортів у відповідності до європейських стандартів [1, с. 154]. Завданням цієї статті є аналіз комплексу заходів українського уряду по забезпеченню безпеки та стабільності державного кордону як важливої складової розбудови Української держави.

Сучасне управління кордонами є достатньо широким і багатогранним комплексом дій, який має забезпечувати: вільне переміщення громадян через кордон у пунктах пропуску; надійну протидію проявам транскордонної злочинності; належне управління міграційними потоками; ефективну охорону кордону поза пунктами пропуску; захист прав України у територіальних водах та виключній (морській) економічній зоні країни [2, с. 6].

Домінуюче з радянських часів поняття кордону як «непохитного бар'єру» реально стає на заваді практичному розв'язанню завдань, що виникають перед Україною. Державний кордон має розглядатися як спосіб організації взаємин суспільства з навколишнім світом і як чинник інтеграції держави в міжнародну спільноту [3]. Разом з тим, необлаштованість державних кордонів свідчить про незавершеність будівництва самої держави, оскільки кордони є головним атрибутом її суверенності. Перетворення колишніх адміністративних кордонів (маються на увазі кордони України з Російською Федерацією, Білоруссю і Молдовою) в державні кордони з усією відповідною інфраструктурою вимагає значних коштів. Вартість облаштування 1 км державного кордону складає близько 500 тис. доларів [3, с. 136].

З країнами-членами Європейського Союзу – Польщею, Угорщиною, Словаччиною, Румунією – Україна має повноцінний прикордонний режим. Протяжність кордону з ними становить: з Польщею – 542 км, з Угорщиною – 135, зі Словаччиною – 98, з Румунією – 638 км. Кордон з цими країнами повністю демарковано.